

BADIIY MATINNING JAHON VA RUSS TILSHUNOSLIGIDAGI TADQIQI**JAMILA FARRUXOVNA RUSTAMOVA***"G'arb tillari" kafedrası**Katta o'qituvchi, Oriental universiteti, Uzbekistan***Annotatsiya**

Ushbu maqolada badiiy matnlarni jahon va rus tilshunoslikdagi an'alarining asosiy muamolari, metodologiyalar va nazariy asoslar orqali o'ziga xos g'oyalarni keltirib o'tilgan. Bu an'alar evolyutsiyasi tuzilmaviy shakl va sotsiopragmatik mazmun o'rtasidagi boy aloqani, adabiyotning inson tajribasini aks ettiruvchi va shakllantiruvchi ko'p qirrali yo'llarini yorituvchi mahsulot ekanini namoyon etadi.

Kalit so'zlar: badiiy matn, jahon va russ tilshunosligi, oxford lug'ati, roman va she'rlar, tarixiy va madaniy tahlil.

Kirish qismi: Badiiy matn tahlili haqida oxford lug'atida shunday fikrlar keltirilgan: olimlar matn elementlarini, jumladan uning tili, tuzilishi va mazmunini chuqurroq ma'nolar, mavzular va madaniy yoki tarixiy kontekstlarni ochib berish uchun o'rganadigan adabiyotni tizimli o'rganish va sharhlashdir. Ushbu tahlil adabiyotning muloqot qilish usullarini, uning tomoshabinlariga ta'sir qilishini va jamiyat me'yorlari va qadriyatlarini aks ettirish yoki ularga qarshi kurashish usullarini o'rganishga qaratilgan.

Badiiy matn tahlili adabiyotni uslubiy tekshirish va sharhlash bo'lib, unda olimlar matnning ma'nolari, mavzulari va madaniy kontekstlarini tushunish uchun uning tili, tuzilishi va mazmuni kabi turli jihatlarini sinchiklab o'rganadilar. Bu tahlil asarning o'zi, muallifi, kitobxonlar va jamiyatga ta'siri to'g'risida chuqurroq tushunchalarni ochib berish maqsadida roman va she'rlardan tortib, pesa va insholargacha bo'lgan yozma asarning har qanday shakliga nisbatan qo'llanilishi mumkin. Ijtimoiy me'yorlar va qadriyatlarni aks ettirish va shakllantirishda badiiy matnlarning rolini ko'rib chiqsak, adabiyotning sotsiopragmatik jihatlari ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi. Olimlar ham global, ham rus tilshunoslik an'alariga asoslangan metodologiya va nazariyalardan foydalangan holda matnlarning nafaqat strukturaviy elementlarini, balki bu matnlarning inson ijtimoiy hayotining murakkabliklari bilan o'zaro ta'siri va ifodalanishini ham tahlil qilish uchun murakkab vositalarni ishlab chiqdilar.

Asosiy qism: Badiiy matn tahlilining quyidagi turlarni o'z ichiga oladi:

Tuzilish tahlili: matnni tashkil etish usuliga, jumladan, uning hikoya tuzilishi, syujet rivojlanishi va xarakter rollariga e'tibor qaratiladi. U ushbu elementlarning matn mavzulari va xabarlarini etkazish uchun qanday ishlashini o'rganadi.

Tematik tahlil: Adabiy asardagi mavzu va motivlarni aniqlash va izohlashga e'tibor qaratadi. Bu mavzular qanday ishlab chiqilganligi va ular inson tabiati va jamiyati haqida nimani ochib berishini ko'rib chiqadi.

Stilistik tahlil: Muallifning tildan foydalanishini, jumladan, so'z tanlash, gap tuzilishi, obrazli til va boshqa stilistik vositalarni o'rganadi. Ushbu tahlil muallifning til tanlovi matnning umumiy ma'nosi va ta'siriga qanday hissa qo'shishini tushunishga qaratilgan.

Tarixiy va madaniy tahlil: Bu omillar asar mavzulari, qahramonlari va hikoyasiga qanday ta'sir qilishini tushunish uchun matnni uning tarixiy va madaniy kontekstiga joylashtirishni o'z ichiga oladi. Shuningdek, u matn o'z davrining madaniy me'yorlarini qanday aks ettirishi yoki ularga qarshi turishini o'rganishi mumkin.

Psixologik tahlil: Qahramonlarning psixologik motivlarini yoki hikoyaning psixologik oqibatlarini o'rganib, adabiyotga psixologiya tamoyillarini qo'llaydi. U Freyd, Jung yoki boshqa psixologik nazariyalarga tayanishi mumkin.

Qiyosiy tahlil: Ikki yoki undan ortiq matnlarni mavzu, uslub yoki tarixiy kontekstdagi o'xshashlik va farqlarini o'rganib, solishtiradi va qarama-qarshi qo'yadi. Bu janrlar, adabiy harakatlar yoki madaniy farqlar haqida kengroq tushunchalarni ochib berishi mumkin.

Rus va xorijiy tillarda badiiy matn tahliliga quyidagicha yondashuv bo'lgan: Rossiya olimlari: Rus rasmiyatchiligi muhim harakat bo'lib, Viktor Shklovskiy va Roman Yakobson kabi olimlar adabiyotning tilning alohida shakli sifatida qanday ishlashini tushunish uchun matnlarning rasmiy xususiyatlariga, masalan, hikoya qilish texnikasi va adabiy vositalarga e'tibor qaratishadi. Rus formalistlari matnlarning "adabiyotlilik"ga urg'u berib, adabiy asarni mazmuni emas, balki uning shakli va tanishni g'alati ko'rsatish uchun ishlatadigan usullari ekanligini taklif qilishdi.

Chet ellik olimlar: Kengroq kontekstda Roland Bart va Jak Derrida kabi chet ellik olimlar strukturalizm va dekonstruksiyaga hissa qo'shgan. Bart "muallifning o'limi" kabi tushunchalarni kiritdi, bu matnning ma'nosi muallifning niyatiga bog'liq emas, balki o'quvchi tomonidan talqin qilinishi uchun ochiqdir degan fikrni ilgari surdi. Derridaning dekonstruksiyasi matndagi ma'nolarning matnning o'ziga xos lingvistik tuzilishiga qanday bog'liqligini va uning buzilishini o'rganadi, o'ziga xos qarama-qarshilik va noaniqliklarni ochib beradi.

Har bir yondashuv, xoh ruscha, xoh boshqa an'analardan bo'lsin, adabiy tahlil sohasini boyitadi, adabiyotni tushunish uchun turli vositalar va istiqbollarni taqdim etadi. Rus rasmiyatchiligi va turli g'arb nazariyalari o'rtasidagi o'zaro ta'sir adabiyotshunoslikda boy dialogga olib keldi, adabiyotning tabiati, uning madaniyat va jamiyatdagi o'rni haqida chuqurroq tasavvurga ega bo'ldi.

Natijalar qismi: Global kontekstda Roman Yakobsonning "Tilshunoslik va poetika" asari misolida ko'rsatilgan strukturalizm badiiy matnlarning estetik tuzilishini

tushunishga zamin yaratdi. Yakobsonning tilning poetik vazifasini aniqlashi adabiyotning qofiya va o'lchov kabi strukturaviy elementlarini hamda ularning matnning umumiy ma'nosiga qo'shgan hissasini tahlil qilish uchun asosli yondashuv bo'ldi. Keyinchalik bu tizimli yondashuv Jak Derrida kabi poststrukturalistik mutafakkirlar tomonidan kengaytirildi, uning "Grammatologiya haqida" asari til va ma'no o'rtasidagi munosabatni ko'rish uchun yangi obyektivni taqdim etdi. Derridaning matnlardagi ma'noning noaniq kechikishi ("farq") haqidagi g'oyalari Shekspirning "Gamlet" asarida foydalanilgan murakkab til tuzilishida ko'rilganidek, adabiyotning talqin qilish imkoniyatlari bilan chuqurroq shug'ullanishga undadi.

Shu bilan birga, pragmatika va sotsiolingvistikaning paydo bo'lishi, xususan, Dell Xaymsning "kommunikativ kompetentsiya" kontseptsiyasi orqali e'tiborni tildan ijtimoiy kontekstlarda foydalanishga qaratdi. Ushbu istiqbol badiiy matnlarni tahlil qilish uchun yangi yo'llarni ochib berdi, masalan, Mark Tvenning "Geklberri Finning sarguzashtlari" asaridagi dialektal o'zgarishlar, til tanlovlari, ijtimoiy o'ziga xosliklar va madaniy me'yorlarni qanday aks ettirishini ochib beradi.

Rus an'anasi o'zining rasmiyatchilik ildizlariga ega bo'lib, adabiy tahlilga bir-birini to'ldiradigan, ammo alohida yondashuvni taklif qildi. Viktor Shklovskiyning "Art as Technique" asaridagi "*defamiliarization*" tushunchasi adabiyotning tanish tushunchani yangilash qobiliyatini ta'kidladi, bu tushuncha Tolstoyning "The Death of Ivan Ilyich" asarida yorqin tasvirlangan. Shu bilan birga, Mixail Baxtinning "The Dialogic Imagination" (Dialogik tasavvur) asari matn ichidagi ovozlarning ko'pligini ta'kidlab, dialogizm g'oyasini olib kirdi. Dostoevskiyning "Jinoyat va jazo" asariga tatbiq etilgan bu yondashuv adabiy matnlarda inson ongi va jamiyat nutqining murakkabligini aks ettiruvchi nuqtayi nazarlar ko'p ekanligini o'zida mujassamlashtira olishini ko'rsatib beradi.

Ushbu nazariy asoslar va misollarni jahon va rus tilshunoslik an'alarida adabiy matnlarni o'rganish bilan bog'lash orqali biz tilning adabiyotni yaratish, talqin qilish va aloqa qilishda muhim rolini ta'kidlaymiz. Ushbu an'alar nafaqat matnlarni tarkibiy tahlil qilish vositalarini taklif qiladi, balki adabiyotning sotsiopragmatik o'lchovlarini - matnlar ijtimoiy va madaniy munosabatlarni qanday yo'naltirishini va muzokaralarini yoritadi. Ushbu obyektiv orqali biz adabiyotni til, jamiyat va shaxs o'rtasidagi dinamik o'zaro ta'sir, sotsiopragmatik tadqiqotlar uchun boy maydon sifatida chuqurroq qadrlaymiz.

Ushbu asosga tayangan holda, ushbu tadqiqot adabiyot, madaniyat va jamiyat o'rtasidagi dinamik munosabatlarni ta'kidlaydigan sotsiopragmatik jihatlarga e'tibor qaratib, til an'analari va ularni adabiy matnlarga qo'llashning nozik tomonlarini o'rganadi.

Xulosa qismi: Xuddi shunday, Mixail Baxtin taklif qilgan adabiy matnlarning dialogik tabiati ham bir asarda bir nechta ovoz va qarashlarning muhimligini

ta'kidlaydi. Bu xilma-xillik ijtimoiy va madaniy nuqtayi nazarlarning o'ziga xos xilma-xilligini aks ettiradi, matnlarning monolit talqinini qiyinlashtiradi va o'quvchilarni ma'noning murakkabligi bilan shug'ullanishga undaydi. Masalan, Dostoevskiyning romanlari polifonik tuzilishi bilan mashhur bo'lib, har bir qahramonning ovozi axloqiy, falsafiy va ijtimoiy masalalar bo'yicha kengroq muloqotga hissa qo'shadi. Bu yondashuv adabiyotning inson tafakkuri va jamiyatining ko'p qirrali tabiatini aks ettirish qobiliyatiga urg'u beradi, matnning sotsiopragsmatik jihatlari bilan chuqurroq shug'ullanishga yordam beradi.

Adabiyotlar ruyhati

1. Farruxovna, R. J., & Qodirjonovna, K. I. (2021). Learning Styles and Strategies in Teaching English. *Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT*, 6, 130–132. <https://doi.org/10.51699/pjcle.v6i.53>
2. Jakobson, R. (1960). Linguistics and Poetics. In T.A. Sebeok (Ed.), *Style in Language* (pp. 350-377). MIT Press.
3. Marxabo Raxmonkulovna Abdullayeva, & Sattarova Marxabo Utkirbek qizi. (2024). BEVOSITA TARJIMADA FRAZEOLOGIZMLAR MA'NOSINI BERISH. *PEDAGOGS*, 56(1), 134–138. Retrieved from <https://pedagogs.uz/index.php/ped/article/view/1131>
4. Marxabo Abdullayeva. Milliy koloritni ifodalovchi frazeologizmlar tarjimasini muammolari (Monografiya). - T.: "Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi", 2024, 148 b.
5. Azimqulova, M., & Hamidov, X. (2024). ABDULLA QAHHOR HIKOYALARIDAGI IBORALARNING RUSCHA TARJIMADA BERILISHIGA DOIR: Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari. *Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari*, 4(2), 105-111.
6. Yakubov O.A. Oliy harbiy ta'lim muassasalarida xorijiy tillarni o'qitish jarayonida assotsiatsiya metodidan foydalanish// Chet tilini o'qitishda va o'rgatishda til ko'nikmalarini rivojlantirishning dolzarb masalalari. *Материалы конференции*. 2022/4/6 bet.34-40
7. O. Yakubov. Application of the method of associations in the educational process. *Журнал образовательный портал «Мультиурок»* 2022/3/7. Ст455-457. <https://multiurok.ru/files/application-of-the-method-of-associations.html>
8. O.A.Yakubov. [ASSOCIATION METHOD AS A WAY TO IMPLEMENT INNOVATIVE APPROACHES](#) . *CUTTING EDGE-SCIENCE*. 2020/8. Ст 84.
9. Ойбек Анварович Якубов. [Oliy harbiy talim muassasalarida xorijiy tillarni oqitishning ilgor metodlari \(Assotsiatsiya metodi asosida\)](#). *Журнал. Международный журнал искусство слова*. 2020 Том 3.

- 10.10.ОРИПОВА, R., & РАХМАТУЛЛАЕВА, М. (2024). INTEGRALLASHGAN TA'LIMDA TEXNOLOGIYALAR. *Journal of Pedagogical and Psychological Studies*, 2(2), 39–44. Retrieved from <https://imfaktor.com/index.php/jopaps/article/view/1024>
- 11.11.Раънохон Иброхимовна Орипова (2023). КАСБИЙ ТАЪЛИМДА ФАНЛААОРО АЛОҚАДОРЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ МАСАЛАЛАРИ. *Oriental Art and Culture*, 4 (2), 750-754